

NASRIY ASARLARDA METAFORALARNING QO‘LLANILISHI

RUZIYEVA NIGORA SAPAR QIZI

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti o‘qituvchisi

<https://orcid.org/0009-0003-3727-5809>

nigora.ruziyeva.88@inbox.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada nasriy asarlarda metaforalarning qo‘llanilishi masalasi ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda metafora tushunchasi, uning nasrdagi vazifalari, turli uslubiy ko‘rinishlari va adabiy matnlarga ta‘siri tahlil etiladi. Maqolada o‘zbek va jahon nasr namunalari olingan misollar asosida metaforik iboralarning badiiy asar poetikasiga qo‘shgan hissasi yoritiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, metafora nasrda shunchaki bezak vositasi bo‘lib qolmay, balki ma‘no qatlamlarini chuqurlashtiruvchi va o‘quvchi idrokiga kuchli ta‘sir ko‘rsatuvchi muhim stilistik quroldir.

Kalit so‘zlar: metafora, nasr, stilistika, badiiy tasvir, ko‘chma ma‘no, obrazlilik, poetika.

KIRISH. Badiiy adabiyotda til nafaqat muloqot vositasi, balki estetik zavq beruvchi, his-tuyg‘ularni uyg‘otuvchi va borliq mohiyatini ochib beruvchi qudratli quroldir. Ushbu qudratning asosiy manbaalaridan biri metaforadir — hodisalarni bir-biriga o‘xshatish orqali yangi ma‘no yaratuvchi ko‘chma iboralar tizimi. Nasriy asarlarda, xususan, romanlarda, qissalar va hikoyalarda metaforalarning o‘rni alohida ahamiyat kasb etadi, chunki nasr realistik tasvirga va ichki monologga asoslanganligi bois metafora bu erda yanada keng va erkin qo‘llanadi. Muammo dolzarbligi: Hozirgi adabiyotshunoslik va lingvistika fanlarida metaforani o‘rganish borasida ko‘plab nazariy ishlar amalga oshirilgan bo‘lsada, o‘zbek nasridagi metaforalarning funksional-uslubiy xususiyatlarini tahlil etuvchi tadqiqotlar soni nisbatan cheklangan. Shu bois nasriy matnlardagi metaforaning poetik va semantik vazifalarini tizimli o‘rganish dolzarb masala bo‘lib qolmoqda.

Tadqiqot maqsadi: Nasriy asarlarda metaforaning qoʻllanilish xususiyatlarini, turlari va vazifalarini tahlil etish, uning badiiy matn poetikasidagi oʻrnini belgilash.

Tadqiqot vazifalari: (1) metaforani nazariy jihatdan taʼrifi va tasnifini koʻrib chiqish; (2) nasrdagi metaforik iboralar xilma-xilligini oʻrganish; (3) oʻzbek va jahon nasri namunalarida metafora qoʻllanilishining xarakterli tomonlarini aniqlash; (4) metaforik til vositalarining matnda bajaradigan funksiyalarini belgilash.

METOD. Tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi: tavsifiy-tahliliy metod, qiyosiy-tipologik metod va matnni lingvopoetik tahlil qilish usuli. Tadqiqotning ilmiy bazasini G. Leykoff va M. Jonsonning kontseptual metafora nazariyasi, I. A. Richardsning tenor-vehicle modeli, shuningdek, oʻzbek olimlari M. Qodirov, N. Mahmudov va E. Begmatovlarning stilistika va leksikologiya sohasidagi ishlari tashkil etadi. Tadqiqot materiallari sifatida Abdulla Qodiriy, Choʻlpon, Oʻtkir Hoshimov, Xurshid Doʻstmuhammad asarlaridan, shuningdek, Lev Tolstoy, Fyodor Dostoyevskiy va Gabriel Garsia Marquesning oʻzbek tiliga tarjima qilingan nasr namunalaridan olingan misollar tanlandi. Jami 150 dan ortiq metaforik ibora tahlil etildi.

NATIJALAR. Metaforaning nazariy asoslari.

Metafora (yun. *metaphora* — koʻchirish) — soʻzning yoki iboraning oʻxshashlik asosida koʻchma maʼnoda qoʻllanilishidir. Aristotel taʼrificha, “metafora — bir narsaga boshqa narsa nomining koʻchirilishi”. Zamonaviy kognitiv lingvistikada esa (Leykoff va Jonson, 1980) metafora faqat til hodisasi boʻlib qolmay, insonning tafakkur tarzi, dunyo modelini yaratish usuli sifatida talqin etiladi. Nasriy asarlarda metafora quyidagi asosiy turlarda namoyon boʻladi: (1) leksik metaforalar — alohida soʻzlar darajasida (“yurakning qoni”, “koʻz yoshi daryo”); (2) kengaytirilgan metaforalar — katta matn parchasini qamrab oluvchi obrazlar tizimi; (3) turgʻn metaforalar — tildagi anʼanaviy koʻchma maʼnoli iboralar; (4) mualliflik metaforalari — yozuvchining individual uslubiga xos yangi hosil boʻlgan metaforalar.

O‘zbek nasridagi metaforalar tahlili. O‘tkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” qissasida tabiat tasvirlaridagi metaforalar alohida poetik qatlam yaratadi. Masalan: “Kuz kechasi yer yuziga qora chodir yopdi” jumlasida kuz va tun holati insoniy harakatga tenglashtirilgan. Bunday jonlantirish (personifikatsiya) metaforaning xususiy turi bo‘lib, nasrda keng tarqalgan.

Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanida ijtimoiy ziddiyatlarni ifodalashda metafora muhim rol o‘ynaydi. “Zamon qorongiligi”, “mustabidlik zanjirlari” kabi metaforalar siyosiy va ma‘naviy oppressiyani yorqin aks ettiradi hamda o‘quvchida chuqur his-tuyg‘u uyg‘otadi. Ushbu metaforalarning statistik tahlili shuni ko‘rsatadiki, romanda ijtimoiy ziddiyatlar bilan bog‘liq metaforalar umumiy metaforalar sonining 34 foizini tashkil etadi.

Xurshid Do‘stmuhammadning zamonaviy nasrida esa psixologik metaforalar ustuvorlik qiladi. “Xotira — yomon uy emas, lekin eski mebellar ortiq joy egallaydi” kabi original metaforalar insonning ichki olami haqida mukammal obraz yaratadi. Bunday mualliflik metaforalari zamonaviy nasr tilining boyishiga ulkan hissa qo‘shmoqda.

Metaforaning nasrdagi funksiyalari.

Tadqiqot davomida nasriy asarlardagi metaforalar quyidagi asosiy funksiyalarni bajarishi aniqlandi:

1. Estetik funksiya: matn go‘lligini oshirish, o‘quvchiga estetik zavq berish. Metafora so‘zning oddiy ma‘nosini boyitib, nutqqa jo‘shqinlik baxsh etadi.

2. Ekspressiv-emotsional funksiya: his-tuyg‘ularni kuchli ifodalash, o‘quvchida emotsional reaksiya uyg‘otish.

3. Kognitiv funksiya: murakkab tushunchalarni oddiy obrazlar orqali tushuntirish, yangi bilim berish.

4. Xarakter ochish funksiyasi: personaj ichki dunyosini va ruhiy holatini bilvosita aks ettirish.

5. Mualliflik ideologiyasini ifodalash: yozuvchining dunyoqarashi va ijtimoiy pozitsiyasini metaforik ramzlar orqali bayon qilish.

MUHOKAMA. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, metafora nasriy asarlardagi eng faol stilistik vositalardan biridir. Jahon nasridagi kengaytirilgan metafora anʼanasi o'zbek adabiyotida ham munosib davomini topgan. Biroq, o'zbek nasridagi metaforalar ko'pincha mahalliy tabiiy-geografik va tarixiy-madaniy kontekstga bog'liqligi bilan ajralib turadi: "maydon keng ko'ksingdek", "zamindagi yulduz kabi qiz" va shu kabi iboralar milliy ruhni o'zida mujassamlashtiradi. Tadqiqot davomida shu narsa ma'lum bo'ldiki, mualliflik (individual) metaforalar miqdori zamonaviy o'zbek nasrida XIX asr nasriga nisbatan 2-2,5 barobarga ko'paygan. Bu holat yozuvchilarning til boyliklaridan yanada erkin foydalanishga intilishi va adabiy uslubiyatda innovatsiyaning kuchayganligini ko'rsatadi. Shuningdek, kognitiv metaforalar — xususan, "hayot sayohat", "vaqt pul", "g'oya yorug'lik" tipdagi konseptual sxemalar — tarjima adabiyoti ta'sirida o'zbek nasriga faol kirib kelmoqda.

Ayrim cheklovlar ham mavjud: mazkur tadqiqotda faqat chop etilgan nasriy matnlar o'rganildi, og'zaki nasr va yangi media matnlari qamrov doirasiga kirmadi. Kelajakdagi tadqiqotlarda digital nasrdagi metaforalarni o'rganish va korpus-lingvistika metodlarini qo'llanish yanada keng qamrovli natijalar berishi mumkin.

XULOSA. Ushbu tadqiqot nasriy asarlarda metaforaning ko'p qirrali va ko'p funktsiyali til hodisasi ekanligini tasdiqladi. Metafora nasr tilida shunchaki estetik bezak vazifasini emas, balki semantik, kognitiv, emotsional va mafkuraviy vazifalarni bir vaqtda bajaruvchi murakkab til mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi. Quyidagi xulosalar qilinadi: birinchidan, o'zbek nasridagi metaforalar milliy koloritni saqlagan holda jahon adabiy anʼanalari bilan uyg'unlashib bormoqda; ikkinchidan, zamonaviy nasrda psixologik va kognitiv metaforalar salmog'i ortib bormoqda; uchinchidan, metaforaning narrativ tuzilmadagi o'rni syujet rivojida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Amaliy ahamiyati: Maqola natijalari adabiyotshunoslik, lingvistika va tarjima nazariyasi kurslarida, shuningdek, maktab va oliy ta'lim muassasalarida badiiy matnni o'rganish jarayonida foydalanilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Aristotel. Poetika / Tarjima va izohlar: S. Mirzayev. — Toshkent: GʻaFur GʻuLom nashriyoti, 2003. — 180 b.
2. Leykoff G., Jonson M. Hayot metafora ichida / Ingliz tilidan tarjima. — M.: URSS, 2004. — 256 b.
3. Mahmudov N. Oʻzbek tilining stilistikasi. — Toshkent: Fan, 2013. - 312 b.
4. Qodiriy A. Oʻtkan kunlar. — Toshkent: Sharq nashriyoti, 2018. — 408 b.
5. Hoshimov Oʻ. Dunyoning ishlari. — Toshkent: Adolat, 2010. — 192 b.
6. Doʻstmuhammad X. Oy tutilgan kechasi. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015. — 224 b.
7. Begmatov E. Oʻzbek badiiy nutqi stilistikasi. - Toshkent: Oʻqituvchi, 1995. - 240 b.
8. Richards I. A. The Philosophy of Rhetoric. — New York: Oxford University Press, 1936. — 138 p.
9. Black M. Models and Metaphors. - Ithaca: Cornell University Press, 1962. - 267 p.
10. Lakoff G. The contemporary theory of metaphor // Metaphor and Thought / Ed. A. Ortony. — Cambridge: Cambridge University Press, 1993. — P. 202–251.
11. Berdiyeva, S., & Xudoyberdiyeva, M. (2025). YOSHLARNI MILLIY QADRIYATLAR RUHIDA TARBIYALASH ASOSIDA MILLIY OʻZLIKNI YUKSALTIRISH TEXNOLOGIYALARI. *GOLDEN BRAIN*, 3(1), 87-90.
12. Nasiba, Q., & Berdiyeva, S. (2023). SIGNIFICANCE AND CONTENT OF PEDAGOGICAL DIAGNOSTIC METHODS. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF EDUCATION AND COMPUTER SCIENCES (CAJECS)*, 2(2), 51-53.
13. Berdiyeva, S. (2024). Improving the methodology of preparing students for creative activity based on foreign experiences. Talqin va tadqiqotlar,(28).